

SADRÜŞŞERİA'NIN UŞÛLÜ'L-PEZDEVÎ
GÜNCELLEMESİ
THE MAKİNG 'UŞÛL AL-PAZDAWÎ'
BELONGİNG TO SADRUSHARİAH CURRENT

İLYAS YILDIRIM

[Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD.
Faculty Member PhD, Recep Tayyip Erdogan University
Faculty of Theology, Department of Islâmic Law
ilyas.yildirim@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3684-0338>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 8 Ekim/October 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Haziran/June 2019

Yayın Tarihi / Published: 18 Haziran/June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2019 *Sayı – Issue:* 46 *Sayfa / Pages:* 189-223

Atıf/Cite as: Yıldırım, İlyas. "Sadrüşşerîa'nın Uşûlü'l-Pezdevî Güncellemesi-Sadrusharîah's Update on Uşûl al-Pazdawî". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 46 (Haziran-June 2019): 189-223.
<https://doi.org/10.17120/omuifd.468177>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Sadrüşşerîa'nın Uşûlü'l-Pezdevî Güncellemesi

Öz: Fıkıh usûlü, diğer ilim dalları gibi belli bir gelişim süreci yaşamış bir disiplindir. Pek çok ilim adamının katkısıyla şekillenen bu süreç, bazı simaların bilinçli tercih ve tasarrufları ile önemli sayılabilecek kırılmaları bünyesinde barındırmaktadır. Kendi çağının gerçeklikleriyle yüzleşen ve bunu eserlerine yansıtmayı önemseyen bu âlimler, fıkıh usûlü ilmi tarihi açısından büyük bir önemi hâizdir. Bu noktada öne çıkan simalardan birisi de Sadrüşşerîa'dır (ö. 747/1346). O, *Uşûlü'l-Pezdevî* adlı eseri, kendi döneminin şartları çerçevesinde yeniden gözden geçirmiş ve farklı bir telif olan *Tenkihü'l-uşûl* ile ilim dünyasına sunmuştur. Onun bu ameliyesi, çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Makalede *Uşûlü'l-Pezdevî* ile *Tenkihü'l-uşûl*, bir bütün olarak dikkate alınacak; bununla birlikte öne çıkan bazı misallere yer verilecektir. Bu bağlamda konu ilk önce eserlerin genel sistematiği açısından değerlendirmeye tabi tutulacak, daha sonra dil ve üslup açısından ne tür farklılaşmalar olduğu tespit edilacaktır. Tablonun netleşmesi için bazı farklı usûl eserleri de takip edilecektir. Bu sayede -çalışmanın temel hedefi de olan- fıkıh usûlü eserlerinin güncellenmesine dair okura bir perspektif sunulacaktır.

190

OMÜİFD

Anahtar Sözcükler: İslam Hukuku, Uşûlü'l-Pezdevî, Pezdevî, Tenkihü'l-uşûl, Sadrüşşerîa.

The Making 'Uşûl al-Pazdawî' Belonging to Sadrusharīah Current

Abstract: Fiqh is a discipline that has shown a certain process of development, like other branches of science. This process, which is shaped by the contribution of many scholars, encapsulates the deliberate choice made, some people's orientation towards research and the breaks that can be considered significant in the discipline. These scholars who faced with the realities of their own age and care about reflecting it in their works have a great importance in terms of fiqh history. On this point, one of the prominent figures is Sadrusharīah. He revised the work of *Uşûl al-Pazdawî* in the context of the conditions of his time and submitted it to the scientific world with his work titled *Tanqīh al-uşûl* as a different copyright. This copyright is the main subject of our study. In the article, *Uşûl al-Pazdawî* and *Tanqīh al-uşûl* will be considered as a whole; however, some prominent figures will be included. In this context, the subject will first be evaluated in terms of the general systematics of the works, and then it will be tried to determine what kinds of differentiation there are in terms of language and style. For the clarification of the situation,

some another works will be handled. In this way, a perspective on the making uşûl al-fiqh current, which is the main objective of the study, will be presented to the reader.

Keywords: Islamic Law, Uşûl al-Pazdawî, al-Pazdawî, Tanqîh al-Uşûl, Sadrushariah.

Giriş

Uşûlü'l-Pezdevî, Hanefî fıkıh usûlü edebiyatının önemli metinlerinden birisidir. Pezdevî (ö. 482/1089),¹ bu eserde mevcut birikimi değerlendirme ve onu sistematize etmedeki başarısıyla, usûl tarihi açısından önemli bir sima olarak dikkatleri üzerine çekmiştir.² Bunun bir yansıması olarak eser, onlarca çalışmaya konu olmuştur.³ Benzer tablo, Sadrüşşerîa'nın kaleme aldığı *Tenkihü'l-uşûl* ve şerhi olan *et-Tavzîh* için de söz konusudur.⁴

¹ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Necmüddîn Ömer b. Muhammed en-Neseî, *el-Kand fi zikri 'ulemâi Semerkand* (Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1412/1991), 415-416; Mahmûd b. Süleyman el-Hanefî el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Râğıp Paşa, 1041, 160a-b; Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 264-265; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 4. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 57-58; Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 126-125; Murteza Bedir -Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2007), 34: 264-266.

² Eserin ifade ettiği anlama dair bk. Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dâru Ya'reb, 1425/2004), 2: 202; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1: 112-113; Murteza Bedir, *The Early Development of Hanafi Uşûl al-Fiqh* (Doktora Tezi, The University of Manchester, 1999), 36-37; Mehmet Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30 (2017): 490-491.

³ Bu eserlerin, çeşitli değerlendirmeleri de barındıran bir listesi için bk. Boynukalın, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi", 514-525.

⁴ Eserin gördüğü teveccüh ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bk. Şükrü Özen, "Tenkihü'l-uşûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 456-458.

Sadrüşşerîa,⁵ *Tenkihü'l-uşûl* adlı eserinin girişinde çalışmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgi verir. Telifte özel bir hedefinin olduğunu vurgulayan yazar, büyük âlimlerin farklı zaman ve mekânlar da Pezdevî'nin *Uşûlü'l-fıkıh* adlı eseriyle ciddi anlamda ilgilendiklerini söyler ve ona çeşitli övgülerde bulunur. Bununla birlikte ibaresinin zorluğundan ve üslubundaki kapalılığından bahseder. Bazı kişilerin, aslında kendi eksikliklerinden kaynaklansa da bu eserin sadece lafızları üzerinden bir takım eleştirilerde bulunduğundan yakınır. Bu nedenle ilgili eseri, yazarın maksadı anlaşılсын diye süzgeçten geçireceğini ve çeşitli düzenlemelere tabi tutacağını vurgular. Bu işlemi ise *ma'kûl*'ün kaidelerini dikkate alarak yapacağını belirtir. Yine Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) *el-Maḥşûl* adlı eseri ile İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Usûl*'ünde (*Muhtasarü'l-Müntehâ*) yer bulan meselelerinin özünü de aktaracağını söyler. Bütün bunları tahkîk ve tedkîkle⁶ gerçekleştireceğini de ekler.⁷

Teftâzânî (ö. 792/1390) bu kısmı açıklarken yazarın maksadını daha net bir şekilde ortaya koyar. Ona göre Sadrüşşerîa'nın ifadelerinden anlaşılan husus, Pezdevî'nin bu eserinde hazfedilmesi gereken fazlalıklar; düzene sokulması gereken dağınık bilgiler; çözülmesi gereken kapalılıklar bulunduğudur. Yine bu eserin *ma'kûl*'ün kaidelerine göre telif edilememesini Teftâzânî, yapılan tariflerde, getirilen delillerde mantık ilminin esaslarına dikkat edilmemesi olarak açıklar. Ayrıca yapılan taksimlerde de benzer sorunların varlığından bahseder.⁸

Çizilen bu tabloya göre Sadrüşşerîa'nın *Uşûlü'l-Pezdevî*'yi güncelleme ameliyesi mantık ilminin verilerini de dikkate alan bir dil ve üslupla ilgili eseri yeniden inşa etmek olarak anlaşılabilir. Burada temelde şu hususlar öne çıkar: Eserin ana/alt konularında yapılan değişiklikler, yapılan tarifler, delillendirme ve konuyu takdim metodu. Biz de bu bağlamda

⁵ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Kefevî, *Ketâib*, 278a-280b; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 109-112; Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri*, 132-135; Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri*, 241-242; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 427-431.

⁶ Meseleleri delilleriyle ispat etmenin tahkîk; delili, delil ile ispat etmenin de tedkîk olduğu hakkında bk. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu işlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Refik el-Acem (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1: 453.

⁷ Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl* (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998), 1: 25-26.

⁸ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn et-Teftâzânî, *et-Telvîh ilâ keşfi ḥakāiki't-Tenkih*, thk. M. Adnân Derviş (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998), 1: 25.

güncelleme işleminin nasıl yapıldığına dair ipuçları arayacağız. Sadrüşşerîa'nın tasarrufunu netleştirebilme adına klasik Hanefî usul çalışmalarına ve onun tarafından dile getirilen iki esere yer yer müracaat edeceğiz. Sadrüşşerîa'nın usûl anlayışı üzerine farklı çalışmalar mevcuttur.⁹ Ancak onun, yukarıda özetlediğimiz telifteki özel gayesi bu çalışmaların mihreri olarak yer bulmamış; daha çok usul tarihindeki yeri ve eserlerinde ele alınan konuların özetlenmesi şeklinde bir yöntem takip edilmiştir. Bu nedenle Sadrüşşerîa'nın bu telifle hedeflediği şeyi somutlaştırma adına böyle bir çalışma yapmaya ihtiyaç duyduk.

1. Temel ve Alt Konularda Güncelleme

1.1. Eserlerin Temel Kurgusu

Pezdevî, eserine ilim hakkında genel bilgi vererek ve meseleyi şer'ın asıllarına getirerek başlar. Bunların ise dört tane olduğunu ifade eder ve eserin ana omurgasını da bu çerçevede oluşturur. Böylece eserin ana konuları kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan müteşekkildir.¹⁰ Usûlün diğer önemli mevzularına gelince Pezdevî teâruz konusunu, kitap ve sünnet delilini verdikten sonra ele alırken¹¹ içtihat ve tercihi ise kıyâsla ilgili meseleler eksenine oturtur.¹² Fıkıh usûlünün önemli bir mevzuu olan hüküm konusuna ise biraz dağınık bir şekilde yer verir. Bu bağlamda kitap konusunu bitirdikten sonra bütün bu kısımların ikiye ayrıldığını söyler ve bunları azimet ile ruhsat olarak takdim eder. Bunların altında da teklîfî hükümlere yer verir.¹³ Kıyâs konusunu bitirdikten sonra ise kıyâs önce-
sindeki delillerle sabit olan hususların şer'î hükümler olduğunu; kıyasın da bunları bildikten sonra devreye girebileceğini belirtir ve ahkâm konusuna değinir. Burada ise Allah Teâlâ hakkı, kul hakkı ve vaz'î hükümlere

⁹ Yasin Kurban, *Gelenek ve Gelecek Sürecinde Sadrüşşerîa* (Erzurum: Eser Matbaası, 2012); Sezayi Bekdemir, *Orta Asya'da Hanefîliğin gelişimi Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ud* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017); Sâlih Muhammed Sâlih Muhammed en-Na'îmî, *Sadrüşşerîa ve menhecühû fi kitâbihi't-Tavzîh fi hallî gavâmi'zi't-Tenkîh* (Doktora Tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1427/2006); Mehmet Ümütlü, *Sadrüşşerîa'nın Usul Anlayışı ve Hanefî Usul Geleneğindeki Yeri* (Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018).

¹⁰ Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Uşûlü'l-Pezdevî*, thk. Saîd Bekdâş, 2. Bs (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016), 89-95.

¹¹ Pezdevî, *Uşûl*, 448 vd.

¹² Pezdevî, *Uşûl*, 614-621, 642-654.

¹³ Pezdevî, *Uşûl*, 236-239.

yer verir.¹⁴ Son olarak da akıl ve onunla ilintili olarak ehliyet konusuna, verilen bilgilerin anlaşılabilmesindeki ihtiyaç sebebiyle¹⁵ temas eder.¹⁶

Sadrüşşerîa ise eseri temelde deliller ve hükümler şeklinde iki kısma ayırarak ele alacağını belirtir.¹⁷ Ancak temel kurguda bir de mukaddime mahiyetinde bilgilerin yer aldığı bir giriş mevcuttur. Bu kısımda eseri yazış gayesini ortaya koyduktan sonra fıkıh usûlüyle ilgili çeşitli tanımlara ve ilgili disiplinin konusuna yer vermektedir. Ayrıca *ilimlerde mevzu* konusuna dair açıklamalarda bulunmaktadır.¹⁸ Yazar, Teftâzânî'nin de ifade ettiği üzere teâruz-tercih ve içtihat konularını kıyası tamamlayıcı bahisler olarak konumlandırır.¹⁹

Burada her iki çalışmanın da ana omurgasının -bazı farklılıklar ve öne çıkartılan vurgular bir yana- aynı olduğunu ifade edebiliriz. Bu ise mahiyeti farklı olsa da esere hazırlayıcı ön bilgi; deliller ve hükümle ilgili bahisler şeklindedir. Ancak bu ana şablonun ayrıntısına inilince bazı dönemsel farklılıklar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, eserin girişinde temas edilen hususlardır. Burada Pezdevî'nin özellikle vurguladığı husus, ilk dönem Hanefî âlimlerinin i'tizâlî fikirlerden uzak ve "ashâb-ı hadîs ve meânî" olduğudur. Yazar, Hanefî ashâbının itikâdî duruşu ve hadislere karşı gösterdikleri dikkati çeşitli örnekler vererek ortaya koymaya çalışmaktadır.²⁰ Eserin böyle bir girişle başlaması, Hanefîlere karşı takınılan tutumla yakından ilgili olup²¹ aslında bir tavrı yansıtmakta ve aidiyet noktasında bir tasrih barındırmaktadır.

Sadrüşşerîa'ya gelince mukaddime olarak bir ilmin tanımı ve konusuyla ilgili bilgi vermesi dikkat çeker. Bu bilgilere ve ele alınan konulara baktığımızda dönemin yaygın temayülünü yansıtan felsefe-mantık merkezli bir üslubun²² varlığı fark edilir. Tanım nazariyesi ve bir ilmin

¹⁴ Pezdevî, *Uşûl*, 671 vd.

¹⁵ Bu izaha dair bk. Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî, *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 5: 2123.

¹⁶ Pezdevî, *Uşûl*, 705.

¹⁷ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 64-65.

¹⁸ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 17-64.

¹⁹ Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1: 65.

²⁰ Pezdevî, *Uşûl*, 89-94.

²¹ Bk. Alâüddîn Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Uşûli Faḥri'l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1: 17 vd.

²² Ayrıntı için bk. İlyas Yıldırım, *Fıkıh Usûlü Mantık İlişkisi –Molla Fenârî Örneği* (Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 69-71.

konusunun ne olacağı noktasındaki izahlar,²³ bunu net bir şekilde yansıtmaktadır. Dolayısıyla her iki usûlcü de eserlerine, dönemlerine uygun bir çerçevede giriş yapmaktadırlar. Bu bağlamda Pezdevî'nin tavrını açıklamaya sadedinde Bâbertî'nin (ö. 786/1384) izahı anlamlıdır. O, bizim âlimlerimizin mantıkçıların kaidelerine iltifat etmediklerine delil olarak bu ilmin tarifi, konusu ve amacını muhtevi bir mukaddimeye yer vermelerini gösterir. Pezdevî'nin de bundan ötürü doğrudan delillerle konuya giriş yaptığını aktarır.²⁴

Sadrüşşerîa'nın mukaddimedeki bu tercihleri, zamanın eğilimlerini dikkate almak suretiyle mantıkçıların yöntemini kullanarak ilgili güncellemeyi yaptığıyla yorumlanabilecektir. Bu noktada eserinde dikkate alıncağını belirttiği Fahreddin er-Râzî ile İbnü'l-Hâcib'in ne yaptığına bakmak anlamlı olacaktır. Fahreddin er-Râzî *el-Maḥşûl*'ün girişine bir mukaddime eklemiştir. Burada çeşitli fasıllar altında ilgili istihlaları tartışmakta; hüküm bahsine yer vermektedir.²⁵ İbnü'l-Hâcib ise mebâdî kapsamında bu ilmin tanımı, faidesi ve kelam, dil ile ahkâmdan dayanakları hakkında bilgi verileceğini belirtir.²⁶ Burada Sadrüşşerîa ile bu âlimlerin esere mukaddime/mebâdî ile başlamaları ve burada ilgili tanımlara yer vermeleri benzer üslubu çağırıştırır. Ancak içerik olarak bazı farklılıklar da öne çıkar. En belirgin olanı ise diğerlerinin aksine Sadrüşşerîa'nın, ilmin mevzuuna doğrudan temas etmesi ve bunu temellendirmede felsefe-mantık verilerini yoğun bir şekilde kullanması; bu bağlamda da hüküm konusunu usûlün ana şablonuna yerleştirirken bu verilere dayalı bir izah geliştirmesidir.²⁷

Dikkat çeken bir diğer husus, eserin ana omurgası belirlenirken ortaya konulan netlik ve bunun gerekçelendirilmesine dairdir. Aslında temel konular merkezli bakıldığında her iki eserin de ele aldıkları bağla-

²³ Sadrüşşerîa, *Tenkîḫü'l-uşûl*, 1: 27 vd.

²⁴ Ekme'lüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *et-Taḥrîr li Uşûli Faḥri'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdüsselâm Subhî Hâmid (Kuveyt: Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1426/2005), 1: 125.

²⁵ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddîn er-Râzî, *el-Maḥşûl fi 'ilmi uşûli'l-fıkh*, ed. Tâha Câbir Feyyâz Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 1: 7-43.

²⁶ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *Muḥtaşaru Müntehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1427/2006), 1: 201.

²⁷ Bk. Sadrüşşerîa, *Tenkîḫü'l-uşûl*, 1: 56-64.

mın paralel olduğu görülür. Mesela içtihat, tercih gibi konulara kıyâs bağlamında yer vermeleri bu noktada önemlidir. Gerçi klasik dönem Hanefî usûl eserleri bu konuda yeknesak değildir. Sözelimi içtihat meselelerini müstakil bir başlıkta değerlendiren Cessâs (ö. 370/981) ve Debûsî (ö. 430/1039), tercih konusunu daha çok kıyâs merkezli ele alır.²⁸ Serahsî'ye (ö. 483/1090 [?]) gelince içtihat konusuna yer vermemekte; tercih konusunu o da kıyâs merkezli değerlendirmektedir.²⁹ Semerkandî (ö. 539/1144), tercih konusunu müstakil bir çerçevede işlerken içtihadı, kıyâsa tabi kılar.³⁰ Üsmendî (ö. 552/1157 [?]) ise her iki konuyu da kıyâs merkezli ele alır.³¹ Klasik sonrası dönemde mesela Habbâzî (ö.691/1292), Serahsî'yi;³² Neseî (ö. 710/1310) de Pezdevî'yi takip eder.³³ İbnü's-Sââtî'ye (ö. 694/1295) gelince eserini dört ana konu üzere oturtur. Kâide olarak ifade ettiği her bir ana konudan ilki mebâdiye ait iken ikincisi sem'î deliller ve hükümlere aittir. İchtihat ve tercih için de birer kaide mevcuttur.³⁴ Sadrüşşerîa'nın, aslında kendisi gibi mütekellimîn usûlcülerden istifade edeceğini açıkça ifade eden İbnü's-Sââtî'yi³⁵ takip etmesi beklenirken böyle bir tavır sergilemeyip Pezdevî'nin çizgisini sürdürdüğü görülmektedir. Aynı tavır, eserin ana omurgasını deliller ve hüküm olarak ortaya koymasında da dikkat çeker. Zira yukarıda da belirtildiği üzere İbnü's-Sââtî, hüküm bahsine delillerle birlikte özel bir başlık açar. Sadrüş-

196

OMÜİFD

²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 2: 367, 327-335; Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İshâ ed-Debûsî, *Taķvîmü usûli'l-fıķh ve taķdîdü edilleti's-şer'*, nşr. Abdürrahîm Ya'kûb (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1430/2009), 3: 413-437, 3: 203-233.

²⁹ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Uşûlü's-Serahsî*, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut Dârü'l-Fikr, 1425-1426/2005), 472-483.

³⁰ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mîzânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-ukûl*, ed. Muhammed Zeki Abdülber (Katar: Metâbiu'd-Devha'l-hadîse, 1404/1984), 551, 729-741, 751-773.

³¹ Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd el-Üsmendî, *Bezli'n-naẓar fi'l-uşûl*, ed. Muhammed Zeki Abdülber (Kahire: Mektebetü Dârü't-türâs, 1412/1992), 650-662.

³² Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed Habbâzî, *el-Muğni fi usûli'l-fıķh*, ed. Muhammed Mazhar Bekâ (Mekke: Câmîatu Ummi'l-Kurâ, 1403/1983), 327-333.

³³ Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn en-Neseî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-muşannif 'ale'l-Menâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2: 300-310, 2: 364-385.

³⁴ Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî İbnü's-Sââtî, *Nihayetü'l-vüşûl 'ilâ 'ilmi'l-uşûl*, nşr. İbrâhim Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 49-50.

³⁵ İbnü's-Sââtî, *Nihayetü'l-vüşûl*, 49.

şerîa'nın bu konuda Fahreddin er-Râzî ve İbnü'l-Hâcib'i de takip etmediği görülür. Şöyle ki onlar, hüküm bahsini mebâdîde ele alırlar ve eserlerinin omurgasında bu konuya yer vermezler.³⁶ Ezcümle ilgili bahislerde Sadrüşşerîa, Pezdevî'yi takip etmekle beraber sınırları net olarak çizmek suretiyle bir katkıda bulunur.

1.2. Alt Başlıklarda Değişiklikler

Burada Sadrüşşerîa'nın, Pezdevî'nin ele aldığı alt başlıklar üzerindeki ameliyesini ve yaptığı değişiklikleri öncesiyle birlikte irdedeceğiz. Bunu yaparken de ana başlık mahiyetindeki deliller ve hüküm konularını merkeze alıp alt başlıkları değerlendireceğiz. Makale hacmini zorlamayacak, bununla birlikte bir fikir verebilecek çerçevede bazı örnekler maddeler halinde şu şekildedir:

1. Deliller başlığı altında temelde kitap, sünnet, icmâ ve kıyâs yer bulmaktadır. Bunlardan kitap delilini her iki yazarın da “lafzın, nazım ve manâyı ifade edişi” ve “şer'î hükmü göstermesi” yönlerinden ele aldığı görülmektedir. Pezdevî bunlara kitap delilini ele almaya başladığında temas edip³⁷ yeri geldiğinde açıklamayı tercih ederken Sadrüşşerîa ise bunları, iki temel başlık olarak sunar.³⁸ Ancak burada başlığın ifadesindeki nüans dikkat çeker. Zira Pezdevî “nazım ve mananın kısımları” şeklinde bir isimlendirmede bulunurken Sadrüşşerîa'nın tercihi, “lafzın manâyı ifade edişi” şeklindedir. Teftâzânî'nin de dikkat çektiği üzere Pezdevî'nin yaklaşımı, ilgili taksimatta bazılarının lafza bazılarının manaya râci olduğu vurgusunu göstermek içindir. Ancak Sadrüşşerîa'nın tercihi ise böyle bir ayrıma vurgu yapmadan asıl meselenin, manaya nispetle lafzın kısımları olduğunu göstermekten yanadır.³⁹

2. Pezdevî, Hanefîlerin dörtlü elfâz taksimindeki ıstılahları önce topluca tanımlamakta akabinde her grupta ilgili ahkâma ayrı ayrı yer vermektedir.⁴⁰ Sadrüşşerîa ise taksimde her bir grubun önce tanımını vermekte, peşinden bunlarla ilgili ahkâma temas edip bir sonraki grubu ele almaktadır.⁴¹

³⁶ Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 13-43; İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 201.

³⁷ Pezdevî, *Uşûl*, 95.

³⁸ Sadrüşşerîa, *Tenkiḥu'l-uşûl*, 1: 71-72.

³⁹ Bk. Teftâzânî, *et-Telvîḥ*, 1: 72.

⁴⁰ Pezdevî, *Uşûl*, 95-106.

⁴¹ Sadrüşşerîa, *Tenkiḥu'l-uşûl*, 1: 72-327.

3. Emir-nehîy konusunu Pezdevî, husûsun ahkâmı bağlamında;⁴² Sadrüşşerîa ise kitap delilinin ikinci alt başlığı olarak ve haber - inşâ merkezli bir vurguyla ele alır.⁴³ Önceki usulcülere bakıldığında Debûsî'nin emir-nehîy konusunu "vaz' açısından söz söylemenin türleri" başlığı altında ve ihbâr, istihbâr, emir ve nehîy sıralamasıyla ele aldığı görülür.⁴⁴ Bu konuları Pezdevî'de olduğu şekliyle hâss lafzın alt başlığı olarak değil de müstakil olarak ele alan yaklaşım, Cessâs ve Serahsî'de mevcuttur.⁴⁵ Benzer durum Semerkandî'de de müşahede edilir. O da konuyu müstakil olarak, "ahkâmın bilinmesinin kendisine bağlı olduğu hususlar" çerçevesinde ve kelamın lügat açısından taksimi merkezli ele almaktadır. Konunun diğer unsurları ise haber ve istihbardır.⁴⁶ Fahreddin er-Râzî emir ve nehîy, *el-Maḥşûl*'ün ikinci ana konusu ve bağımsız olarak;⁴⁷ İbnü'l-Hâcib ise "kitap, sünnet ve icmân müşterek olduğu konular" ana başlığında sened-metin merkezli bir çerçevede ve haber-inşâ bağlamında ele alır.⁴⁸ İbnü's-Sââtî, üst başlıkta İbnü'l-Hâcib'in yaklaşımını sergilemekle beraber emir-nehîy konularını metin başlığı altında ve delâletü'l-mantûktan bir bölüm olarak inceler.⁴⁹ Dolayısıyla Sadrüşşerîa, usul eserlerindeki bu ana yaklaşımı takip ederek Pezdevî'den farklı bir tercihte bulunmaktadır. Meseleyi haber-inşâ bağlamına oturtması ise İbnü'l-Hâcib ile benzer bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir.

4. Teâruz/Muâraza konusu Pezdevî tarafından kitap ve sünnet bahislerinden sonra ve beyân konusundan önce ele alınır.⁵⁰ Sadrüşşerîa ise diğer delilleri de aktardıktan sonra bu mevzuya eğilir.⁵¹ Burada dikkat çeken bir başka farklılık, Pezdevî'nin naslar çerçevesindeki teâruzu gidermeye dair bazı esaslar zikretmekle beraber⁵² doğrudan tercîh konusuna -tanımı, şartları gibi hususları da vererek- değindiği başlığın, kıyâs altında olma-

⁴² Pezdevî, *Uşûl*, 118-189.

⁴³ Sadrüşşerîa, *Tenḳîḥu'l-uşûl*, 1: 327-478.

⁴⁴ Debûsî, *Takvîm*, 1: 209.

⁴⁵ Cessâs, *el-Fuṣûl*, 1: 280-351; es-Serahsî, *Uşûl*, 9-98.

⁴⁶ Semerkandî, *Mîzânü'l-uşûl*, 79-253.

⁴⁷ Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 44-45.

⁴⁸ İbnü'l-Hâcib, *Muḥtaşaru Mîntehe's-sûl*, 1: 509, 512-513.

⁴⁹ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüṣûl*, 152, 180-196.

⁵⁰ Pezdevî, *Uşûl*, 449-464.

⁵¹ Sadrüşşerîa, *Tenḳîḥu'l-uşûl*, 2: 226-258.

⁵² Pezdevî, *Uşûl*, 453-464.

sıdır.⁵³ Sadrüşşerîa'ya gelince o, *muâraza ve tercih* gibi bir başlıklandırmayla ve hem naslar hem de kıyâs bağlamında ilgili meselelere temas eder.⁵⁴ Meselenin tercihle ilgili veçhesine yukarıda temas edilmişti. Teâruz/muâraza ve tercih şeklindeki genel duruma bakıldığında Debûsî ve Serahsî ile Pezdevî'nin yaklaşımının aynı olduğu görülür.⁵⁵ Cessâs ise konuyu farklı yerlerde dağınık olarak ele alır.⁵⁶ İbnü's-Sââtî eserin dört ana konusundan sonuncusunu tercih olarak takdim eder ve bura da muaraza ve tercih meselelerine değinir.⁵⁷ Semerkandî ise deliller ve ahkâm konularını bitirdikten sonra teâruz üst başlığı altında muâraza, nesih ve tercihi ele alır.⁵⁸ Fahreddin er-Râzî, konuya "teâdül⁵⁹ ve tercih" başlığıyla yer verir. Meseleyi konumlandığı yer ise deliller bahsini bitirdikten sonradır. İbnü'l-Hâcib ise eserini dört ana kısma ayırır ve bunlardan dördüncüsü olarak tercih konusuna yer verir.⁶⁰ Bu noktada Sadrüşşerîa, ilgili bahislerin yerleştirildiği konum açısından Fahreddin er-Râzî ile; konuların bütüncül olarak ele alması noktasında da sonraki dönem usulcülerıyla aynı tercihte bulunmaktadır.

5. Dörtlü elfâz taksiminde Pezdevî, şu sıralamayı yapar: (1) Sıyga ve lügat açısından nazmın kısımları; (2) bu nazımla beyân vecihleri; (3) bu nazmın kullanım vecihleri ve beyân yönüyle ifade ettikleri anlam; (4) kastedilene ve bu nazmın kullanılmasıyla husûle gelen manaya vakıf olma yönlerinin bilinmesi.⁶¹ Sadrüşşerîa'da ise ikinci ve üçüncü kısımlarda takdim-tehir vardır.⁶² Buradaki tercih farkı da temelde ilk maddede ifade edilen lafzın ve mananın ayrı değerlendirilip değerlendirilmemesinden kaynaklanır. Bunu olumlayan Pezdevî, lafza bakan yönü önceler.⁶³

⁵³ Pezdevî, *Uşûl*, 642-654.

⁵⁴ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 226-258.

⁵⁵ Debûsî, *Takvîm*, 2: 331-358, 3: 203-233; Serahsî, *Uşûl*, 300-310, 472-483.

⁵⁶ Ayrıntı için bk. Adem Yığın, *Fukaha Metoduna Göre Yazılan Fıkıh Usulü Eserlerinin Temel Özellikleri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004), 62-63.

⁵⁷ İbnü's-Sââtî, *Nihayetü'l-vüşûl*, 285-288.

⁵⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl*, 551, 751-773, 729-741.

⁵⁹ Teâdül hakkında bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali M. Muavvez (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1418/1997), 8: 3656.

⁶⁰ İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 200.

⁶¹ Pezdevî, *Uşûl*, 95.

⁶² Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 75-77.

⁶³ Bu izah için bk. Tefâtânî, *et-Telvîh*, 1: 75.

6. Elfâz taksimatında sıyga ve lügat açısından nazmın kısımlarının dördüncüsü müevveldir. Bu, Hanefî usûl eserlerinde yer bulan bir husustur ve Pezdevî de taksimatta buna yer verir.⁶⁴ Ancak Sadrüşşerîa burada cumhurdan ayrılarak müevvel yerine cem' -i münekkeri koyar.⁶⁵ Bu durum ise Teftâzânî'nin de işaret ettiği üzere âmm lafza yüklenen istiğrak şartıyla doğrudan ilgilidir. Zira âmm için istiğrak şart koşulunca bu evsafı olmayan ancak hâss lafzın kapsamına da giremeyen elfâz, bu sayede taksimata dâhil olmaktadır. Âmm lafız için istiğrak şart koşmayanlar açısından ise böyle bir durum ortaya çıkmadığından bu husus, onlar için problem teşkil etmemektedir.⁶⁶ Burada Sadrüşşerîa'nın müevvelin, lafzın vaz' itibariyle yapılan taksiminde bulunmasını uygun görmemesinde onu, müçtehidin görüşü bağlamında bir yere konumlandırması da etkilidir.⁶⁷ O bir taraftan taksimatın üst başlığına uymadığını düşündüğü ilgili konuyu çıkartırken onun yerini boş bırakmamak suretiyle meşhur elfâz taksimatına da hâlel getirmemiş olmaktadır. İlgili tercih, içlerinde Fahreddin er-Râzî ve İbnü'l-Hâcib gibi usûlcülerin bulunduğu ve âmmın istiğrak ifade edeceği yaklaşımını savunan çizgiyle örtüşmektedir. Ancak Pezdevî'nin de dâhil olduğu Hanefî usûlcüler ise bu kanaati paylaşmamakta; âmmın cem' ifade edeceğini söylemektedirler.⁶⁸ Dolayısıyla o, Hanefîlerin ana çizgisinden ayrılıp diğer usûlcülerle aynı noktaya varmaktadır. Burada dikkat çeken husus, Sadrüşşerîa'nın eserin geneline de hâkim olan taksim yöntemiyle⁶⁹ lafzın kısımlarını ortaya koymaya çalışması ve bu durumda da ortaya çıkan neticenin kaçınılmaz olmasıdır. Şöyle bir süreç takip edilmektedir: Bir mana için konulan lafız ya pek çok vaz' iledir ya da tek vaz' ile. Tek vaz' ile olan da ya sınırsız pek çok şey için konulmuştur ya da sınırlı. Bunlardan ilki de ya kapsamına girebilen bütün fertleri içine alır ya da almaz. İşte bunlardan ilki âm ikincisi ise cem' -i münekkerdir.⁷⁰

⁶⁴ Pezdevî, *Uşûl*, 95.

⁶⁵ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 78-79.

⁶⁶ Bk. Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1: 79.

⁶⁷ Ubeydullah b. Mes'ûd Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh şerhu't-Tenkih*, thk. M. Adnân Dervîş (Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998), 1: 80.

⁶⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1996), 49-53.

⁶⁹ Konuyu sunuş tarzıyla ilgili başlıkta detaylı bilgi verilecektir.

⁷⁰ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 77-79.

7. Emir ve nehyin zıddının ne ifade edeceği konusunu Pezdevî, hükümle ilgili bahislerin sonunda ele alırken⁷¹ Sadrüşşerîa, emir-nehiy meselelerinin akabine yerleştirir.⁷² Diğer Hanefî usûlcülere baktığımızda ise bu konuya emir bağlamında yer vermektedirler. Ancak onların emir konusunu ele alırken Pezdevî'de mevcut olan şekliyle bir sitem görülmez. Bu usulcüler, emir ve nehiy konusunu müstakil bir mevzu olarak ele almayı tercih ederler.⁷³ Fahreddin er-Râzî bu noktada meselenin emre bakan tarafı ile nehye bakan tarafını kendi başlıkları çerçevesinde ele alırken⁷⁴ İbnü'l-Hâcib emir bağlamında bu meseleye temas eder.⁷⁵ Dolayısıyla Sadrüşşerîa, Pezdevî'den farklı ve ana çizgiyle uyumlu bir tercihte bulunmaktadır.

8. Pezdevî, esbâb-ı şerâyi' konusunu hüküm bahisleri çerçevesinde ele alınırken⁷⁶ Sadrüşşerîa, hüküm/sebep başlığı altına bu mevzuya yer verir.⁷⁷ Yaygın üsluba aykırı olan bu tercih, Tefâtânî'nin dikkatini çekmiş ve musannifin tasarrufunu sebep yönünün öne çıktığıyla yorumlamıştır.⁷⁸ Benzer bir tercihi ise önceki usulcülerden İbnü's-Sââtî'de görmekteyiz. O, delil konusunu bitirirken ve ahkâmı, vaz'î hükümler bağlamında taksim ederken bu konuya yer verir.⁷⁹ Burada Sadrüşşerîa'nın, İbnü's-Sââtî'nin yaklaşımına muvafık bir tercihte bulunduğu söylenebilir.

9. Pezdevî, "teklîf-i mâ lâ yutâk" diyerek özel bir başlık açmaz. Bununla birlikte me'mûrun bihin (emredilmiş) hasen olup olmadığıyla ilgili üst başlıkta kudret konusunu incelerken bu meseleye sadece bir ayetle atıfta bulunur.⁸⁰ Nitekim Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) ilgili yerin şerhinde bu konuya dair tartışmaları özetleme ihtiyacı duyar.⁸¹ Sadrüşşerîa'nın bu konuyu özel bir fasıl açarak ve Pezdevî'nin sunduğu bağlamda tartıştığı

⁷¹ Pezdevî, *Uşûl*, 340.

⁷² Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 475.

⁷³ Cessâs, *el-Fuşûl*, 1: 330-334; Debûsî, *Takvîm*, 1: 251-255; Serahsî, *Uşûl*, 75-79; Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl*, 143-160; Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, 85-87.

⁷⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 231-233, 271-272.

⁷⁵ İbnü'l-Hâcib, *Muḥtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 668-675.

⁷⁶ Pezdevî, *Uşûl*, 345.

⁷⁷ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 306.

⁷⁸ Tefâtânî, *et-Telvîh*, 2: 306-307.

⁷⁹ İbnü's-Sââtî, *Niha yetü'l-vüşûl*, 270-271.

⁸⁰ Pezdevî, *Uşûl*, 152.

⁸¹ Bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1: 282-283.

görülmür.⁸² Serahsî'nin de konuyu takdimi Pezdevî'ye benzer.⁸³ Debûsî ise meseleyi, ehliyet bahislerinde “şer'î açıdan kişinin ne zaman muhatap kabul edileceği” başlığıyla ve kudretle ilintili olarak ele almaktadır.⁸⁴ İbnü's-Sââtî ilgili konuya hüküm bahisleri çerçevesinde mahkûmun fih üst başlığında ve teklif merkezli yer verir.⁸⁵ Fahreddin er-Râzî'ye gelince o, emir-nehîy konularının mana tarafına bakan cihetiyle ilgili müstakil bir meseleyi bu konuya ayırır.⁸⁶ İbnü'l-Hâcib ise konuyu hüküm bahisleri çerçevesinde ve teklif bağlamında değerlendirir.⁸⁷ Ezcümle Sadrüşşerîa, burada konuyu ele aldığı bağlam açısından klasik çizgiyi sürdürürken meseleye özel bir başlık tahsis edip ayrıntılı bir şekilde ele almak suretiyle diğerlerinden farklılaşır.

10. İlginç bir diğer konu ise ehl-i küfrün amelî hükümlerle sorumlu olup olmayacağı meselesidir. Onu ilginç kılan ise Sadrüşşerîa'nın konuya *Tenkîhu'l-uşûl*'de⁸⁸ doğrudan yer verip *et-Tavzîh*'te bu meselenin Pezdevî tarafından ele alınmadığı iddiasında bulunmasıdır.⁸⁹ Ancak ehliyet bahislerinde çok kısa bilgi vermekle de olsa Pezdevî ilgili konuyu ihmal etmez.⁹⁰ Fakat burada dikkat çeken nokta ilgili meselenin Debûsî tarafından da ehliyetle ilgili bahisler çerçevesinde ele alınıyor olmasıdır.⁹¹ Serahsî ise konuya emir bağlamında temas eder.⁹² Bu durumda Sadrüşşerîa'nın önünde iki farklı tercih varken birisi üzerinden bir değerlendirmede bulunup böyle bir sonuca varması muhtemelen konunun, Pezdevî tarafından diğer iki eserde ele alındığı derinlikte tartışılmaması, çok kısa bir atıfla yetinilmesi nedeniyledir. Nitekim Teftâzânî, Sadrüşşerîa'nın Pezdevî ile ilgili tespitini doğru bulmaz ve ilgili meselenin ehliyet bağlamında yazar tarafından işlendiğini vurgular.⁹³ İbnü's-Sââtî, Fahreddin er-Râzî ve İbnü'l-Hâcib bir önceki maddede ifade edilen bağlamda, teklif konu-

⁸² Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-uşûl*, 1: 419-422.

⁸³ Serahsî, *Uşûl*, 52.

⁸⁴ Debûsî, *Takvîm*, 3: 449-450.

⁸⁵ İbnü's-Sââtî, *Nihayetü'l-vüşûl*, 113-114.

⁸⁶ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahşûl*, 1: 238-247.

⁸⁷ İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 347-353.

⁸⁸ Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-uşûl*, 1: 454.

⁸⁹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 452-453.

⁹⁰ Pezdevî, *Uşûl*, 712-713.

⁹¹ Debûsî, *Takvîm*, 3: 505-517.

⁹² Serahsî, *Uşûl*, 58-62.

⁹³ Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1: 452.

sunda, bir diğer mesele olarak ilgili bahse değinir.⁹⁴ Sadrüşşerîa bu konuyu emir-nehiy meseleleri bağlamında konumlandırmak suretiyle⁹⁵ Se-rahsî'yle benzer bir çizgide durur. Nitekim konuyu izahta da ona atıfta bulunması⁹⁶ bu sonucu desteklemektedir.

11. Her iki usûlcü, ikinci delilin sünnet olduğunu ve kitap delilinde yer verilen elfâz bahislerinin bu asıl için de geçerlilik taşıdığını belirtir. Bu nedenle de okuru ilgili bahislere yönlendirip sünnet konusunu ilgili rivayetin Hz. Peygamber'e ulaşma keyfiyeti merkezli ele alacaklarını vurgularlar. Bu kapsamda da ittisal, inkıtâ', haberin mahalli konularını bu sıralamayla ele alacaklarını bildirirler. Pezdevî dördüncü bölüm olarak bizatihi haber konusuna yer vereceğini söylerken Sadrüşşerîa semâ, zabt ve tebliğin keyfiyeti ile beşinci konu olarak ta'n meselesini ele alacağını belirtir.⁹⁷ Burada farklılaşan husus ise Pezdevî'nin tek başlık içinde ve alt başlıklarla ayırdığı konuya⁹⁸ Sadrüşşerîa'nın ayrı ayrı başlıklar koymasındır.⁹⁹

12. Sünnet bağlamında bir başka örnek de Hz. Peygamber'in (as) fiilleri, vahiy, şer'u men kablenâ ve ashâb ile tâbiîni taklid konularının konumlandırıldığı yerle ilgilidir. Pezdevî, bu mevzuları aynı sıralamayla beyân ile icmâ arasında ele alınırken¹⁰⁰ Sadrüşşerîa'nın tercihi, sünnet konusunu bitirip beyân bahsine geçmeden temas etme şeklindedir.¹⁰¹ Burada iki usûlcü de ilgili konuları temelde sünnet bahisleriyle ilintili olarak ele almaktadır. Bu durumu Pezdevî sarahaten ifade eder.¹⁰² Sadrüşşerîa'nın tavrını ise bu konuları sünnetle ilgili fasılların peşi sıra getirip müteakip fasıllar olarak sunmasından anlamaktayız. Nitekim Teftâzânî de bu noktaya işaret eder.¹⁰³ Aradaki fark ise beyân mevzuunun konumu noktasında ortaya çıkar. Pezdevî, kitap ve sünnetle ilgili temel meselelerin beyâna

⁹⁴ İbnü's-Sââfî, *Nihayetü'l-vüşûl*, 114-115; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 247-251; İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 353-357.

⁹⁵ Sadrüşşerîa, *Tenkiḥu'l-uşûl*, 1: 452-456.

⁹⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 453.

⁹⁷ Pezdevî, *Uşûl*, 352; Sadrüşşerîa, *Tenkiḥu'l-uşûl*, 2: 5.

⁹⁸ Pezdevî, *Uşûl*, 413, 431-448.

⁹⁹ İlgili tasarrufa dair ayrıca bk. Murteza Bedir, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet (Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 230.

¹⁰⁰ Pezdevî, *Uşûl*, 510-533.

¹⁰¹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 2: 36-43.

¹⁰² Pezdevî, *Uşûl*, 509.

¹⁰³ Bk. Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 5.

ihtimali bulunduğundan hareketle hemen onların ardı sıra bu konuya yer verdiğini belirtir.¹⁰⁴ Benzer şekilde Sadrüşşerîa da beyân konusunu, kitap ve sünnete ilhak edileceğini belirterek ele alır.¹⁰⁵ Debûsî ve Serahsî'nin de Pezdevî gibi bir tercihle ilgili meselelere temas ettiğini görmekteyiz.¹⁰⁶ Dolayısıyla burada Sadrüşşerîa'nın yaptığı tasarrufu, sünnetle ilgili bahisleri bir bütün olarak ele alma şeklinde yorumlayabiliriz.

13. Pezdevî tarafından "icmâm sebebi" olarak ele alınan konu, Sadrüşşerîa tarafında "icmân senedi ve nakledeni" şeklinde bir başlık ile takdim edilir.¹⁰⁷ Sadrüşşerîa'nın bu ifadesini Teftâzânî, *sened ve nâkilin, icmân sebebi olduğu ve iki konuyu müellifin, tek başlık altında topladığı* şeklinde açıklamakta ve Pezdevî'nin içeriğine uygun bir izah ortaya koymaktadır.¹⁰⁸ Serahsî de Pezdevî gibi konuyu takdim etmektedir.¹⁰⁹ Burada Sadrüşşerîa'nın yaptığı şey, iki farklı veçhete taalluk eden hususları tek başlık altına toplarken bu içeriği okuyucuya yansıtmaktır. Bu noktada diğer usul eserlerinde Sadrüşşerîa'nın tercihiyle uyumlu bir başlıklandırma görmediğimizi ifade etmeliyiz.

204
OMÜİFD 14. İstishâb, nefiy ile ta'lîl, teâruzu'l-eşbâh konularını Pezdevî, illet kapsamında ve *delil olmamasıyla ihticâc* bağlamında¹¹⁰ değerlendirir.¹¹¹ Sadrüşşerîa ise sahih delilleri bitirdikten sonra¹¹² ve fasit hüccetler başlığında bunları ele alır.¹¹³ Debûsî ve Serahsî, konuyu Pezdevî ile aynı çerçevede takdim eder.¹¹⁴ Semerkandî ise *kıyâs ve istidlâl türlerinden fâsîd olanlar* üst başlığıyla ve kıyas delili çerçevesinde bu meselelere değinir.¹¹⁵ İbnü's-Sââtî de öncekiler gibi illet bağlamında bunlara yer verir.¹¹⁶ Fahreddin er-Râzî ise müçtehitlerin şer'î delil oldukları hususunda ihtilaf bulunan me-

¹⁰⁴ Pezdevî, *Uşûl*, 464.

¹⁰⁵ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 44.

¹⁰⁶ Debûsî, *Takvîm*, 2: 359-496; Serahsî, *Uşûl*, 311-378.

¹⁰⁷ Pezdevî, *Uşûl*, 549; Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 119.

¹⁰⁸ Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 119.

¹⁰⁹ Serahsî, *Uşûl*, 233.

¹¹⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 538.

¹¹¹ Pezdevî, *Uşûl*, 599.

¹¹² Bu vurgu için bk. Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 223.

¹¹³ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 223-226.

¹¹⁴ Debûsî, *Takvîm*, 3: 163-170; Serahsî, *Uşûl*, 453-458.

¹¹⁵ Semerkandî, *Mîzânü'l-uşûl*, 656.

¹¹⁶ İbnü's-Sââtî, *Nihayetü'l-vüşûl*, 254-255.

seleler bağlamında bu bahislerin bir kısmını da içeren konuları ele alır.¹¹⁷ Bu tabloda Sadrüşşerâ'nın, meseleyi deliller ana başlığı ekseninde ele almasıyla Fahreddin er-Râzî çizgisine yakın olduğu ifade edilebilir.

15. Pezdevî kıyâs konusunu sırasıyla tefsiri, şartı, rüknü, hükmü ve def'i şeklinde beş temel kısma ayırarak ele alacağını söyler.¹¹⁸ Sadrüşşerâ ise böyle bir tasnife yer vermez. Bu bağlamda o, Pezdevî'nin yaklaşımını özetler ve onun, kıyasın rüknünün illet, hükmünün ta'diye olduğu şeklindeki ayırımına çok da sıcak bakmaz.¹¹⁹ Nitekim illeti ele aldığı fasılda doğrudan konuya girer; rükün olduğunu ifadeden geri durur.¹²⁰ Yine meseleleri ele aldığı temel başlıklarda da bu tavrını yansıtır. Bu çerçevede yer verdiği konular Pezdevî'nin, kıyasın tefsiri mahiyetinde temas ettiği bilgilerle aynı minvalde olan giriş kısmı, illet, celî ve hafî kıyâs ile def' şeklinde sıralanabilir.¹²¹

16. İletin teaddî etmesiyle ilgili bir bahis olan kâsır illetle ta'lîl meselesi, Pezdevî tarafından bu isimlendirme olmaksızın ta'diye konusu üzerinden ele alınır. O da hem kıyasın şartları bağlamında hem de illetin hükmü başlığında kendisine yer bulur.¹²² Sadrüşşerâ ise illet üst başlığında yer verdiği "illetin lâzım bir vasıf olmasının caizliği" bahsinin bir meselesi olarak ve doğrudan "illet-i kâsıra ile ta'lîl câiz değildir" diyerek ilgili görüşleri değerlendirmeye tabi tutar.¹²³ Sadrüşşerâ'nın konuyu ele alırken muhatap olarak seçtiği kişi Fahreddin er-Râzî'dir. Şöyle ki Râzî bu bahse, illet olacak vasıfla ilgili meseleleri ele alırken yer vermektedir. Yine o, Sadrüşşerâ'nın yapılan bir eleştiri olarak aktarıp cevapladığı "ta'diyenin devre (kıyası kıyasla ispat etmeye) sebebiyet vereceği" yaklaşımını da eserinde temel bir gerekçe olarak ileri sürmektedir.¹²⁴

17. Tahsîsü'l-ille mevzuuna Pezdevî, içtihat hata-isabet konusunun akabinde ve "bu asla bitişir" şeklindeki takdimle yer verir. Bunu ise illeti def' yolları takip eder.¹²⁵ Şârihlerden Siğnâkî (ö. 714/1314), bu ifadeyi bir

¹¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 2: 447-488.

¹¹⁸ Pezdevî, *Uşûl*, 552.

¹¹⁹ Sadrüşşerâ, *et-Tavzîh*, 2: 122.

¹²⁰ Sadrüşşerâ, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 143.

¹²¹ Sadrüşşerâ, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 120-223.

¹²² Pezdevî, *Uşûl*, 570-586, 607-610.

¹²³ Sadrüşşerâ, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 152-154.

¹²⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 2: 321-336.

¹²⁵ Pezdevî, *Uşûl*, 621-627.

önceki başlıkla irtibat noktasını göstererek açıklar. Abdülazîz el-Buhârî ise konunun hem hata-isabet bağlamında ele alınma ihtimalini hem de daha üst başlık olarak illetin hükmü çerçevesinde yer bulabileceğini söyler.¹²⁶ Sadrüşşerîa ise aynı konuya müessir illeti def' yollarından biri olan nakz bağlamında yer vermektedir.¹²⁷ Önceki usûlcülerden Debûsî, bu meseleyi illet olacak vasıf hakkında bilgi verirken ele alır. Orada vurguladığı nokta ise tard ehlinin tahsîsü'l-illeyi kabul etmediği ve bunu nakz diye isimlendirdikleridir.¹²⁸ Serahsî ise konuyu istihsandan sonra ele alır ve yaklaşımı olumsuzdur.¹²⁹ Fahreddin er-Râzî illetin tahsîsini, *vasfm illet olmayacağını gösteren yollar* başlığında yer verdiği nakz konusunun ilk meselesi olarak ele alırken¹³⁰ Âmidî (ö. 631/1233), illetin şartları bağlamında bir mesele olarak *müstenbat illetin tahsisi* başlığını tercih eder.¹³¹ İbnü'l-Hâcib'e gelince o, illetin şartları bağlamında bu meseleye yer verir ancak alt başlık olarak *nakzı* seçer.¹³² Semerkandî, kıyasın sıhhat şartlarını verirken¹³³ İbnü's-Sââtî ise illetin şartları bağlamında bu konuyu zikreder ve bazılarının buna nakz adını verdiklerine atıfta bulunur.¹³⁴ Bu durumda Sadrüşşerîa'nın tercihi Fahreddin er-Râzî ile uyusmaktadır. Hatta nakz başlığı altında bu konuya yer vermesi İbnü'l-Hâcib ile de paralel bir sonuç doğurmaktadır. Hanefî usûlcülerinde, konunun nakz başlığı altında sunulmasına karşı menfi bir yaklaşım sezilmesine rağmen Sadrüşşerîa'nın bu tercihi dikkat çekmektedir.

18. Hüküm konusunu ele alınış tarzına temas edilmişti. Alt başlıklarına gelince konunun Sadrüşşerîa tarafından hâkim, mahkûmun bih ve mahkûmun aleyh şeklinde üç kısma ayrılarak ele alındığı görülür.¹³⁵ Bu

¹²⁶ Siġnâkî, *el-Kâfi*, 4: 1855; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4: 45.

¹²⁷ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 195.

¹²⁸ Debûsî, *Takvîm*, 3: 129.

¹²⁹ Serahsî, *Uşûl*, 441.

¹³⁰ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahşûl*, 2: 299.

¹³¹ İbnü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk 'Afiî (Riyâd: Dâru's-Samî'i, 1424/2003), 3: 274.

¹³² İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 2: 1045.

¹³³ Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl*, 630.

¹³⁴ İbnü's-Sââtî, *Nihayetü'l-vüşûl*, 248.

¹³⁵ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 267.

tercih ondan önce Gazzâlî (ö.505/1111), Âmidî, İbnü'l-Hâcib ve İbnü's-Sââtî tarafından da ortaya konulmuştur.¹³⁶

19. Hükmü, *tahyîr veya iktizâ yoluyla mükelleflerin füllerine bağlanan Allah Teâlâ'nın hitabı* şeklinde tanımlayan Sadrüşşerîa,¹³⁷ hitabın da iki kısımdan oluştuğunu söyler ve bunları *teklîfî* ve *vaz'î* olarak adlandırır. Bazılarının *vaz'î* hükmü ayrıca ifade etmediğine vurgu yapan yazar, kendi tercihini de gerekçelendirir.¹³⁸ Daha önceki Hanefî usûl eserlerinde *vaz'î* hüküm ifadesi *Nihâyetü'l-vüşûl*'de karşımıza çıkar. Yazar hükmün kısımlarını ortaya koyarken *şer'in* hitabını, *talep olan* ve *talep olmayan* şeklinde ikiye ayırır. İlkinde *vücûb*, *nedb*, *tahrîm* ve *kerâhe* kısımlarını sıralar. İkincisini de *tahyîr* varsa *ibâha*; yoksa *vaz'î* olarak taksim eder.¹³⁹ Diğer usûl eserlerine baktığımızda da kronolojik olarak karşımıza çıkan ilk isim, İbn Kudâme'dir (ö. 620/1233). O, hüküm konusunu ele alırken ilk önce kendi ifadesiyle "*ahkâmüt't-teklîf*"e yer vermekte ve bunları *vâcib*, *mendûb*, *mübâh*, *mekruh* ve *mahzûr* şeklinde sıralamaktadır.¹⁴⁰ Hükmün bir diğer kısmı olarak ise "*hitâbü'l-vaz' ve'l-ihbârdan alınan*" şeklinde bir isimlendirme tercih etmektedir.¹⁴¹ Bunun daha açık bir ifade şekli ise Âmidî'de görülür. O, bilhassa tercih konusunu ele alırken hükmün, *teklîfî* veya *vaz'î* olmasını da bir faktör olarak zikreder.¹⁴² Benzer durum, İbnü'l-Hâcib için de söz konusudur.¹⁴³ Ancak o, hüküm konusunu taksim ederken de yukarıda İbnü's-Sââtî'nin aktardığımız yaklaşıma kaynaklık eder ve aynı bilgilere yer verir.¹⁴⁴

20. Hükmü ikiye ayıran Sadrüşşerîa, bunları bir şeyin hüküm olmasında başkasına bağlanıp bağlanmayacağı merkezli bir yaklaşımla ortaya koyar.

¹³⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstaşfa min 'ilmi'l-uşûl*, thk. İbrâhim Muhammed Ramazân (Beyrut: Dârü'l-Erkâm bin Ebi'l-Erkâm, ts.), 1: 222; Âmidî, *el-İhkâm*, 1: 109; İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 274-369; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüşûl*, 90.

¹³⁷ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 37.

¹³⁸ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 38.

¹³⁹ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüşûl*, 94.

¹⁴⁰ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir fi usûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*, nşr. Şa'bân Muhammed İsmâil (Mekke: Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419/1998), 1: 97.

¹⁴¹ İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1: 175.

¹⁴² Âmidî, *el-İhkâm*, 4: 322.

¹⁴³ İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 2: 1297.

¹⁴⁴ İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 282-283.

Hüküm olmada bu gerekliliğin aranmadığı hususları teklifi hükümler çerçevesinde ele alan yazar, ikinci kısımda da vaz'î hüküm merkezli bilgiler verir. Burada ise Pezdevî'nin yer vermediği rükün bahsini ekler.¹⁴⁵ Sadrüşşerîa öncesi usûl eserleri, hükümle ilgili bu taksiminde rükne yer vermezler.¹⁴⁶ Yine Fahreddin er-Râzî, Âmidî ve İbnü'l-Hâcib gibi diğer usûlcüler de Hanefilerden farklı kısımlar eklemekle beraber rükne yer vermeme noktasında onlar da aynı tavrı sergiler.¹⁴⁷ Bu durumda rüknün, hüküm bağlamında ele alınmasının Sadrüşşerîa tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Sadrüşşerîa'nın ulaştığı bu neticeyi ise Teftâzânî, istikrâya bağlar. Zira ilgili kısımların belirlenmesinde istikrâ yöntemi kullanıldığı söylenmektedir. Ancak o, bu taksimde bir sübjektiflik bulunduğunu da eklemektedir.¹⁴⁸ Diğer Hanefî usûlcüler, yaptıkları taksimatta illet, sebep, şart ve alâmeti zikrederler. Taksimatin bu şekilde yapılma gerekçesini Nesefî özelinde izah eden Kâkî (ö. 749/1348) de meseleyi istikrâya bağlar¹⁴⁹ ki bu da Teftâzânî'nin yaklaşımını teyit eder.

2. Dil ve Üslûp Açısından

2.1. Tanımlamalar

208

OMÜİFD

Burada örnek kabilinden iki tanım üzerinde durulacaktır. Bunlar, genel tanımları göstermesi açısından delillerden *kitâb*, elfâz bahislerinden de *âmm*dir. İlgili tanımlamalar, Sadrüşşerîa'nın tercihlerini daha net görme imkânı sağlaması hasebiyle tercih edilmiştir. Gerçi elfâz taksimatinde yer bulan delalet türleri ve bunlara dair Sadrüşşerîa'nın yaptığı tanımlamalar, mantık ilmindeki delâlet türlerine paralel bir görünüm arz eder. Bu örnekler, tamamız açısından daha münasip olabileceksede farklı bir çalışmada ve doğrudan delâlet konusu bağlamında ilgili örnekler tahlil edildiği için¹⁵⁰ tekrara düşmeme adına bunlardan sarf-ı nazar edilmiştir. Burada iki tanım bağlamında önce Pezdevî'nin yaklaşımını verecek, aka-

¹⁴⁵ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-usûl*, 2: 268-325.

¹⁴⁶ Debûsî, *Takvîm*, 3: 305-352; Serahsî, *Usûl*, 509-530; Habbâzî, *el-Muğnî*, 337-353; İbnü's-Sââfî, *Nihayetü'l-vüûl*, 271-274; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, 2: 410-454.

¹⁴⁷ Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 21-22; Âmidî, *el-İḥkâm*, 1: 170-177; İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 335-344.

¹⁴⁸ Teftâzânî, *et-Telvîḥ*, 2: 286.

¹⁴⁹ Kivâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kâkî, *Câmi'ü'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr*, thk. Fazlurrahmân Abdülğafûr Afkânî (Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1418/1997), 4: 1174.

¹⁵⁰ Bk. Yıldırım, *Fıkıh Usûlü Mantık İlişkisi*, 99-100.

binde Sadrüşşerîa'nın tasarrufları ve ne anlama geldikleri üzerinden konuyu detaylandıracağız.

2.1.1. Kitâb Delili

Pezdevî kitâb delilini şöyle tanımlar: O, Hz. Peygamber'e (as) indirilmiş, mushaflarda yazılı, Nebî'den -hiçbir şüphe barındırmayan- mütevâtir yolla bize nakledilen Kur'ân'dır.¹⁵¹ Sadrüşşerîa da ilk delilin kitâb olduğunu ifade eder ve onu "yani Kur'ân" diyerek şöyle tanımlar: Mushafın iki kapağı arasında bize tevâtüre nakledilendir.¹⁵²

Sadrüşşerîa, Pezdevî'nin yer verdiği Hz. Peygamber'e indirilmiş ile mütevâtire eklediği şüphe olmaksızın kayıtlarını tanıma almamaktadır. Bunlar haricinde bazı ifade şekillerinde de farklılıklar mevcuttur. Mesela Pezdevî'de yer bulan *mushaflarda yazılı* ifadesi Sadrüşşerîa tarafından *mushafın iki kapağı arasında* şeklinde dile getirilir. Yine nakil yolu ilkinde *mütevâtir*, ikincisinde de *tevâtür* olarak ifade edilir.

İlk olarak şunu ifade edelim: Sadrüşşerîa'nın yaptığı tarif, Debûsî'ye ait olan ve Gazzâlî tarafından da aynen benimsenen tanımdır.¹⁵³ Aralarında şöyle bir nüans vardır: Sadrüşşerîa, tanımdaki "meşhur yedi harf üzere olan" kaydına yer vermemiştir. Ayrıca onların "mütevâtiren nakledilen" ifadesini "tevâtüre" ile karşılamıştır. Nitekim İbnü'l-Hâcib tarafından eleştirilmek için nakledilen ilgili tanımda bunlar bulunmamaktadır.¹⁵⁴ Sadrüşşerîa da *et-Tavzîh*'te İbnü'l-Hâcib'in eleştirilerini doğrudan ismini vererek değerlendirmektedir.¹⁵⁵

En nihayetinde ister doğrudan Debûsî veya Gazzâlî'den ister İbnü'l-Hâcib'in aktarımından hareketle olsun, Sadrüşşerîa niçin bu tanımları tercih etmiştir? Burada hem kendisinin hem de Teftâzânî'nin yaptığı izahlara baktığımızda temel sâikin, tanım nazariyesi¹⁵⁶ merkezli bir tercih olduğu söylenebilir. Zira bu tanımları savunma sadedinde İbnü'l-Hâcib'e

¹⁵¹ Pezdevî, *Uşûl*, 95.

¹⁵² Teftâzânî, *et-Tevzîh*, 1: 65.

¹⁵³ Debûsî, *Takvîm*, 1:155; Gazzâlî, *el-Müstaşfa*, 1: 292.

¹⁵⁴ İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşaru Müntehe's-sûl*, 1: 327.

¹⁵⁵ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 65.

¹⁵⁶ Tanım nazariyesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yıldırım, *Fıkıh Usûlü Mantık İlişkisi*, 81-119.

verdiği cevapta “tanımda devr olmadığı; bu tarifi hangi tür tarif olduğunun, kullanılan ifadelerle ayrı bir anlam katacağı; bu noktada kitâbın mahiyetinin değil, temyizinin hedeflendiği bir tanım olduğu; dolayısıyla bu hedefi gerçekleştiren ifadelerin kâfi geleceği” noktalarını öne çıkarır.¹⁵⁷ Yine ilgili tanımda i’câz özelliğine, Hz. Peygamber’e indirildiğine, mus-haflarda yazılı oluşuna, mütevâtirin hiçbir şüphe barındırmayan türüne yer vermemesi ve yukarıda zikredilen tanımla iktifa edişi, Tefâtânî tarafından bu kayıtların tanım için gerekli olmadıkları ve Sadrüşşerîa tarafından tercih edilen lafızların ihtiyacı karşılayacak şekilde seçildiğiyle yorumlanmaktadır.¹⁵⁸ Bütün bu vurgulardan hareketle ilgili tercihte mantık ilminin kurallarına riayet saikiyle hareket edildiği söylenebilir.

2.1.2. Âm Lafız

Pezdevî âm lafzı “isimlerden bir grubu çoğul olarak lafzen veya manen içine alan (yentezîmu) her lafız” olarak tanımlar. Burada kullanılan kelimelere de açıklık getirerek bu tanımdaki tercihlerinin ne ifade ettiğini göstermeye çalışır. Bu kapsamda isimlerden kastedilen müsemnâlardır (fertler). Lafzen veya manen kayıtları da içine almayı açıklamaktadır. Zira âm lafız, isimleri bazen lafız olarak bazen de mana olarak içerir.¹⁵⁹ Burada ilgili vurgular, âm lafza yaklaşım konusundaki farklılıklara dikkat çekmek¹⁶⁰ ve kendi tavrını netleştirmek için yapılmaktadır.¹⁶¹ Sadrüşşerîa ise tamamen farklı bir tanım tercih eder. O, *Tenkihü'l-uşûl*'de taksim yöntemiyle ortaya koyduğu tanımı¹⁶² *et-Tavzîh*'te müstakil olarak şu şekilde verir: Âm, tek bir vaz'da sınırsız bir çokluk için vaz' olunan ve kendisi için uygun olan fertlerin tümünü içine alan bir lafızdır.¹⁶³

İki tanım arasında dikkat çeken farklılık, âm lafzın kapsamı itibarıdır. Burada Sadrüşşerîa'nın aksine Pezdevî, istiğrakı yani içine girilebilecek bütün fertleri kapsamayı şart koşmamaktadır.¹⁶⁴ Sadrüşşerîa'nın

¹⁵⁷ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 65-71; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 65-71.

¹⁵⁸ Bk. Tefâtânî, *et-Telvîh*, 1: 65-66.

¹⁵⁹ Pezdevî, *Uşûl*, 97-98.

¹⁶⁰ İlgili tartışmalar hakkında bk. Koca, *Tahsis*, 42-48.

¹⁶¹ Nitekim konuyla ilgili şârih Abdülazîz el-Buhârî'nin izahları bu noktayı tavzih eder. Bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1: 53-59.

¹⁶² Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 1: 77-79.

¹⁶³ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 79. Tanımın tercümesi için bk. Koca, *Tahsis*, 48.

¹⁶⁴ Hanefiler içerisindeki farklı yaklaşımlar hakkında bk. Şemseddin Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâ'iyi' fi' usûli's-şerâ'iyi'* (İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1289), 1: 82.

neden böyle bir tercihte bulunduğu sorgulanabilir. Daha önce de dile getirdiğimiz üzere bu tercihte, kullanılan taksim yönteminin etkili olduğu kanaatindeyiz. Zira taksimde merkeze oturtulan *vaz'* ve devamı, Pezdevî'nin de dâhil olduğu yaklaşımı savunanlarla aynı sonuca çıkamayacak şekilde işletilmiştir.

Bir başka açıdan değerlendirildiğinde her iki tanım da cins, *lafız* kelimesidir. Zira yapılan taksimat, elfâza dairdir. Ancak iki usûlcü arasında bunu ifade edişte “kül” kelimesinin kullanımı yönünden farklılık söz konusudur. Zira Pezdevî “*küllü lafzın*” ifadesini tercih ederken Sadrüşşerîa “*lafzun*” diyerek tanıma başlamaktadır. Tanıma *kül* kelimesi ile başlamak tanım nazariyesi açısından tolere edilebilecek bir husus olsa da daha uygunu kullanılmamasıdır.¹⁶⁵ Diğer bir nokta, tanımda ilk faslın *vaz' olunan* şeklinde gelmesi daha uygun olacaktır. Zira âm lafzın yer aldığı grup *vaz'* açısından lafızları ele almaktadır. Sadrüşşerîa da bu hususu dikkate alarak “*lafzun vuzî'a*” şeklinde bir başlangıç yapmıştır. Tercih ettiği diğer elfâzda da bu hassasiyet görülmektedir. Hatta taksimatta Hanefî yaklaşıma göre *müevvelin* de bulunması lazım gelirken onun, müçtehidin görüşüyle tespit edileceğinden hareketle ilgili grupta yer almaması gerektiğini söyler.¹⁶⁶ Dolayısıyla Sadrüşşerîa'nın kullandığı telif yöntemi ve tanım nazariyesine gösterdiği ihtimam, âm ile ilgili böyle bir tercihi doğurmuş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁶⁷ Yine bu tavrıyla içlerinde Fahreddin er-Râzî ve İbnü'l-Hâcib'in de bulunduğu Hanefî olmayan diğer usûlcülerle aynı kanaati paylaşmaktadır.¹⁶⁸ Hatta Sadrüşşerîa'nın bu tercihleri, Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin (ö. 631/1233) yaptığı ve Fahreddin er-Râzî tarafından revize edilerek benimsenen tanımın¹⁶⁹ güncellenmiş halini yansıttığı söylenebilir.

2.2. Delillendirme Yöntemi

¹⁶⁵ Ayrıntı için bk. İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz İbn Melek, *Şerhu Menâri'l-envâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 13; Bâbertî, *et-Takrîr*, 1: 159.

¹⁶⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 80.

¹⁶⁷ Nitekim bu sonuç, Tefâtânî'nin açıklamalarından da çıkarılabilir. Bk. Tefâtânî, *et-Telvîh*, 1: 77-79.

¹⁶⁸ Âm lafzın kapsamıyla ilgili olan bu konuda Hanefî usulcüler cem' ifade edeceğini söylerken diğer usulcülerin kanaati istişrak yönündedir. Konunun ayrıntısı için bk. Koca, *Tahsis*, 49-53.

¹⁶⁹ Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fi uşulî'l-fıkḥ*, thk. Halil Meys (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1: 203; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, 1: 273.

Burada öne çıkan husus, -ayrıntısına bir sonraki başlıkta yer vereceğimiz üzere- eser telifinde taksim yönteminin kullanılması, bunun ise istikrâya dayalı olmasıdır.¹⁷⁰ Bu durum Teftâzânî'nin sarahaten ifade ettiği üzere getirilen delillerde mantık ilminin esaslarına riayeti göstermesi açısından önemlidir.¹⁷¹ Yine dikkat çeken bir örnek, hüsün ve kubhu kabul etmenin dayanacağı ilkeleri açıklayıcı mahiyette mukaddimelere yer verilmesidir. Konuya dair müstakil ve ilgili literatüre yönlendirici bir makale mevcut olduğundan¹⁷² sadece bu kadarlık atıfla iktifa edeceğiz.

Diğer örnekler gelince Sadrüşşerîa'nın delillerde, Pezdevî'nin verdiği bilgilerin biraz daha özeti ve arındırılmış hali ile yetindiğini söylemek mümkündür. Mesela emrin mücebi;¹⁷³ âhad haberle amel;¹⁷⁴ içtihadta hata-isâbet¹⁷⁵ gibi farklı konulara baktığımızda ileri sürülen delil ve bunların izahına dair paylaşılan yaklaşımlarda yakın benzerlik dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bazı yerlerde farklılıklar da söz konusudur. Bu bağlamda bir örnek olarak kıyasın delillendirilmesini dikkatlere sunacağız.

Pezdevî, kıyâsla amel edilebileceğini kitap, sünnet ve akıl deliliyle ispatlayacağını söyler. Sadrüşşerîa ise böyle bir açıklamaya başvurmaksızın doğrudan delilleri ele alır. Ancak dikkat çeken husus onun, akıl deliline yer vermemesidir.¹⁷⁶ Usûlcülerin delilleri ve yaptıkları değerlendirmeler özetle şöyledir:

Pezdevî, konuya dair pek çok delilin bulunduğunu ancak bunlardan sadece bir kısmını zikredeceğini söyler. İlk olarak ayetleri dikkate sunan yazar "...o halde ibret alın, ey akıl sahipleri!" (el-Haşr 59/2) ayetini verir ve burada geçen *i'tibânın*, bir şeyi benzerine döndürme anlamı taşıdığını söyler. *'İbret* ise beyân anlamına gelir. Nitekim "...Eğer rüya yorumluyorsanız (in küntüm li'r-rü'yâ ta'birûn)... (Yûsuf 12/43) ayetindeki ifade de *tübeyyinûn* anlamındadır. Kıyâstaki durum da böyledir. Ancak burada şöyle bir itiraz yapılabilir: "İtibâr, ancak nas ile sabit bir durum sebebiyle

¹⁷⁰ Meselenin bu veçhesine dair bk. Muhammedülemin b. Muhammed eş-Şankûî, *Âdâbü'l-bahş ve'l-münâzara*, thk. Suûd b. Abdilazîz (b.y.: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.), 150-155.

¹⁷¹ Bk. Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1: 25

¹⁷² Asım Cüneyd Köksal, "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi - Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş-", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 24 (2012): 1-43.

¹⁷³ Pezdevî, *Uşûl*, 123-124; Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-uşûl*, 1: 337-341.

¹⁷⁴ Pezdevî, *Uşûl*, 360-367; Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-uşûl*, 2: 8-9.

¹⁷⁵ Pezdevî, *Uşûl*, 616-621; Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-uşûl*, 2: 262-266.

¹⁷⁶ Pezdevî, *Uşûl*, 557; Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-uşûl*, 2: 125-129.

geçerli olabilir, re'yle değil. Bu da –ilgili ayette olduğu üzere- o topluluğun helâk veya kurtuluş sebebinin zikredilmesi şeklinde tezahür eder. Aynı şekilde illet nas ile zikredilirse bu da kabul edilebilir.” Pezdevî, bu meseleyi yeri gelince açıklayacağını söyleyip başka bir değerlendirmede bulunmaz.

Bir diğer delil olarak er-Ra'd suresi 3 ve 4. ayetler olup burada geçen “tefekkür eden- akleden insanlar için ibretler vardır” kısımları ve benzeri lafızla gelen diğer ayetler sunulur. Pezdevî'nin yer verdiği başka bir delil ise “kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.” (el-Bakara 2/179) ayeti olup buradaki incelik ancak üzerinde kafa yorularak akledebilir.¹⁷⁷

Pezdevî ayetlerden sonra sünnetten deliller getirerek kıyasın meşruluğunu ispat etmeye çalışır. Hz. Peygamber'den (as) kıyâs uygulamasına dair pek çok örneğin rivayet edildiğini söyler ve bunlardan Muâz hadisi diye meşhur olan rivayeti aktarır.¹⁷⁸ Yine benzer bir yoğunluktaki sahabe uygulamasının varlığına dikkat çeker. Hatta bu konuda sahabeye dil uzatanları dalâlete düşmekle; ilgili uygulamaların sadece onlara ait olduklarını söyleyenleri de delilsiz konuşmakla vasıflar. Zira *i'tibârla sorumlu olma* noktasında her insan eşittir.¹⁷⁹

Pezdevî'nin yer verdiği bir diğer delil ise ma'kûldür.¹⁸⁰ Abdülazîz el-Buhârî'nin ifade ettiği üzere yazar, ilk önce ayetin ibaresinin delâletini örnek olarak sunmuştu. *Burada nas ile sabit olan, re'y ile hüküm verme değil ibret alma suretiyle bir i'tibârdır* şeklindeki eleştiriye de bu delil ile mukabelede bulunmaktadır. Pezdevî'nin yaptığı, nassın delâletiyle cevap vermektedir ki bu da nassın lafızlarından hareketle değil dil merkezli bir teemmül ve tefekkür ile anlaşılabilir husustur.¹⁸¹ Bu bağlamda ise hem çeşitli ayetleri hem de özellikle riba hadisini uzun dilsel tahlillere tabi tutarak en nihayetinde ilgili manaları kendisinde taşıyan şeyler arasında

¹⁷⁷ Pezdevî, *Uşûl*, 557-558.

¹⁷⁸ İlgili rivayetün varyantları ve ulema tarafından hakkında yapılan değerlendirmeler için bk. Şaban Çiftçi, “Hadis Eğitiminde Usul-Pratik Bütünlüğü ‘Muaz Hadisi’ Örneği”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/2 (29 Ocak 2015): 59-61.

¹⁷⁹ Pezdevî, *Uşûl*, 558-560.

¹⁸⁰ Pezdevî, *Uşûl*, 560.

¹⁸¹ Bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 417.

mümâselet olacağı, dolayısıyla bu benzerliğin de mana olarak aralarında eşitlik doğuracağına mevzuyu bağlar.¹⁸²

Sadrüşşerîa ise ayet, hadis ve sahabe uygulaması şeklinde üç farklı delile yer verir. Ayetlerden sadece el-Haşr 59/2'yi ele alıp üzerinden değerlendirmelerde bulunur. Bu bağlamda *i'tibâr* ile ilgili Pezdevî'nin verdiği tanımı o da paylaşır. Ancak buradaki ibret, lafzın umum olması nedeniyle.¹⁸³ Bunu ise şerhte açıklayan Sadrüşşerîa, ilgili ayette sebep hususî olsa da ifade âmmdır. Dolayısıyla hem ibret alma hem de bir şeyin bir başkasına döndürülmesi yani bir şeye, benzerinde bulunan hükmü verme anlamlarını barındırır. Yine *i'tibâr* kelimesinin kökü olan *'ubûr* aşma, teaddîde bulunma gibi manalara delâlet eder.¹⁸⁴ Ayetin ibâresinin ibret almaya, işâretinin de kıyasa delâlet ettiğini belirten Sadrüşşerîa,¹⁸⁵ her iki anlamın da mantuk ile sabit olduğunu; aralarındaki farkın, sevk olunmaya dayandığını belirtir.¹⁸⁶

Sadrüşşerîa, meseleyi bir adım daha öteye taşır ve Pezdevî'nin ma'kûl delilini de içerecek bir çerçeveden; dil merkezli bir yaklaşımdan hareketle delillendirmeyi sürdürür. Ayrıca naslarda ibret/öğüt almanın nasıl olabileceğini de bu zeminde göstermeye çalışır. Bu bağlamda *i'tibâr*'ın sadece ibret anlamına geldiği varsayılsa bile kıyasın, delâletle yine sabit olacağını vurgular. Bunun da nassın delâleti yani fehva'l-hitâb yoluyla gerçekleşeceğini söyler. İlgili anlamın nassın delâletiyle sabit olduğunu açıklamada özel bir hassasiyet gösteren yazar, meseleyi kıyasın kıyâs ile sabit olduğu sonucuna vardırmamak için böyle yaptığını izhar eder.¹⁸⁷ Zira bu durum, devre götürür ki bu, kaçınılması gereken bir husustur.¹⁸⁸ Bunu destekleyici mahiyette dile getirdiği bir başka husus da ayetteki *fe'tebirû* ifadesindeki *fân*'ın ta'lîl için olduğu; bu durumda ayetin hakkında nazil olduğu hadisenin sebep olarak değerlendirilip bunun benzeri hadiselerden sakınılmadığı takdirde aynı akıbetle karşılaşılabileceği; buradan ders çıkartmanın gerektiği; bunun da küllî bir kaziyeye dayandığı; bu kaziyenin 'sebebin varlığını bilen herkese müsebbeb ile hüküm

¹⁸² Pezdevî, *Uşûl*, 560-564.

¹⁸³ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 125.

¹⁸⁴ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 2: 125.

¹⁸⁵ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 125.

¹⁸⁶ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 2: 125.

¹⁸⁷ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 125-126.

¹⁸⁸ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 2: 126-127.

vermek gereklidir' şeklinde olduğu; burada da kıyâs için benzer bir durumun bulunduğu şeklindeki delillendirmesidir. Meseleyi, *fâya* dayanması sebebiyle lügate dolayısıyla nassın delâletine bağlamaktadır.¹⁸⁹ Sadrüşşerîa, aynı çerçeveden hareketle ribâ hadisini örnek olarak değerlendirir. Yazar, mümâseletin dikkate alındığını vurgular ve ilgili rivayette geçen "mişlen bi mişlin" kısmını dikkate sunar. Zira burada iki şey arasında bir denkleştirme işlemi yapılmaktadır.¹⁹⁰

Sadrüşşerîa'nın kıyasın meşruluğunu temellendirdiği ikinci delil ise hadistir. Bu bağlamda Muâz hadisine ve Hz. Peygamber'in (as) kıyâs yaptığını gösteren rivayetlere atıfta bulunur, ilgili örnekleri şerhte açıklar.¹⁹¹ Yine sahabenin bu konudaki pek çok uygulaması bulunduğunu zikretmek suretiyle Pezdevî ile aynı yaklaşımı sergiler.¹⁹²

2.3. Konuyu Sunuş Tarzı

Konuyu takdim usûllerine bakılınca her iki eserde de önce ana şablonun verildiği, akabinde buna göre bir detaylandırmaya gidildiği görülür. Ancak bunun bazı istisnaları da yok değildir. Mesela Pezdevî kıyâs konusunu işlerken kıyasın açıklaması, şartları, rüknü, hükmü ve defî şeklinde bir şablon ortaya koyar.¹⁹³ Sadrüşşerîa ise doğrudan kıyasın tanımıyla konuya giriş yapar ve böyle bir çerçeve sunmaz.¹⁹⁴ Yine Pezdevî'nin tanımlara yer vermediği durumlar olabilmektedir. Sadrüşşerîa ise bu eksikliği tamamlamakta, ilk önce konuya dair kavramsal çerçeveyi sunmaya dikkat etmektedir. Mesela Pezdevî, kıyasın sözlük anlamından hareketle bazı izahlar ortaya koymakla birlikte Abdülazîz el-Buhârî'nin de vurguladığı üzere¹⁹⁵ kıyâs terimini tanımlamaz.¹⁹⁶ Sadrüşşerîa ise şöyle bir tanım ortaya koyar: Kıyâs, bilinmesinde sadece dilin yeterli olmadığı ortak bir illet sebebiyle hükmün, asıldan fer'e geçirilmesidir.¹⁹⁷

Bu bağlamda dikkat çekici bir diğer nokta ise Sadrüşşerîa'nın, konularını sunarken -dolayısıyla eserin iskeletini oluştururken- taksim yoluna

¹⁸⁹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 2: 126-127.

¹⁹⁰ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 127.

¹⁹¹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 2: 127-128.

¹⁹² Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 127-129.

¹⁹³ Pezdevî, *Uşûl*, 552.

¹⁹⁴ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 120-121.

¹⁹⁵ Bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 397.

¹⁹⁶ Pezdevî, *Uşûl*, 553.

¹⁹⁷ Sadrüşşerîa, *Tenkihü'l-uşûl*, 2: 120-121.

sıkça müracaat etmesidir. Nitekim mecaz konusunu ele alırken alâkanın türleri faslında bunu kendisi de sarahaten ifade eder. O, ilgili konunun kitaplarda bir kural altına alınmaksızın işlendiğinden yakını ve “*ben konuyu hasır ve aklî taksim yoluyla ele alacağım*” der.¹⁹⁸ Yine muhaşşî Teftâzânî de farklı vesilelerle bu yönteme atıfta bulunmak suretiyle¹⁹⁹ değerlendirmeler yapar. Gerçi o, Sadrüşşerîa’yı yer yer taksimâtın türü açısından eleştirir. Ona göre bu tarz, zabt ve örfî taksimdir.²⁰⁰ Bir başka bağlamda da yine bu tür taksimâtın istkrâî olduğunu; bu hasretmenin sadece zabt anlamına geleceğini vurgular.²⁰¹ Lakin varılan sonuç, ilgili yazım tarzı noktasında bir farklılık doğurmaz. Bu nedenle ilgili tartışmaya bu kadar atıfta iktifa edip konuyu somutlaştırma adına beyân mevzuu üzerinden Pezdevî ile Sadrüşşerîa’nın yaklaşımını ele alacağız.

Pezdevî, beyânla ilgili tarifleri aktardıktan sonra türlerine yer vermeye başlar. Bunların beş kısım olduğunu ifade edip topluca zikrettikten sonra sırasıyla her birini tanım, örnek ve bağlı meseleleriyle birlikte ele alıp diğerine geçer.²⁰² Sadrüşşerîa ise tanımdan sonra konuyu şöyle takdim eder: *Beyân ya mantuk ile olur ya da başkasıyla. İkincisi beyân-ı zarûrettir. İlki (mantuk), ya kelâmın veya lâzımının anlamını beyân eder. İkincisi beyân-ı tebdildir. İlki (kelâmın anlamı) ya değişiklik olmadan veya onunla birlikte gerçekleşir. İkincisi beyân-ı tağyirdir. İlki (değişiklik olmayan) ya kelâmın anlamı bilinir ya da meçhuldür. İkincisi beyân-ı tefsir, ilki beyân-ı takrirdir.*²⁰³ Sadrüşşerîa daha sonra konuyla ilgili meseleleri incelemeye devam eder.

Benzer üslup tanımlarda da görülmektedir. Elfâz bahisleri bu konuda pek çok örneği barındırır. Mesela Pezdevî hâss, âm, müşterek, müevvel gibi terimleri ayrı ayrı tanımlar ve örnek verip bir diğerine geçer.²⁰⁴ Sadrüşşerîa’nın tanımlaması ise şu şekildedir: *Laftız, pek çok şey için ya birden çok vaz’la ortaya konulmuştur, ki bu müşterektir, veya tek vaz’la. Bu, sınırsız bir çokluk barındırıyor; kapsamına girenlerin hepsini içine alırsa âmdir, almazsa cem’-i münekker. Şayet sınırlı bir çokluk barındırıyor veya tek şey için vaz’*

¹⁹⁸ Sadrüşşerîa, *Tenkih’u’l-uşûl*, 1: 169-170.

¹⁹⁹ Bk. Teftâzânî, *et-Telwîh*, 1: 283, 311, 2:26, 36, 278.

²⁰⁰ Teftâzânî, *et-Telwîh*, 1: 169-170.

²⁰¹ Teftâzânî, *et-Telwîh*, 2: 286.

²⁰² Pezdevî, *Uşûl*, 465-509.

²⁰³ Sadrüşşerîa, *Tenkih’u’l-uşûl*, 2: 44.

²⁰⁴ Pezdevî, *Uşûl*, 96-99.

*edilmişse bu da hâstır. Sonra müşterek, bazı anlamları re'y ile tercih edilebiliyorsa müevvel diye isimlendirilir.*²⁰⁵

Pezdevî'de görülmeyen bir şekilde konuyu münazara ilmindekine uygun bir şekilde taksim yöntemiyle ele alması,²⁰⁶ Sadrüşşerîa'nın güncellemesinin ne anlama geldiğine dair bize bazı fikirler verecek mahiyettedir. Yine tarif yaparken aynı yöntemle başvurması da işin bir başka vechesini oluşturur. Zira yukarıda verilen ve eserin geneline yansıyan bu tercih, *taksim ile tarif yapılması*dır ki bu da mantık ve münâzara gibi ilimlerle şekillenir ve bu disiplinlere ait esaslardan beslenir.²⁰⁷ Ancak bu üslup, ondan önce Fahreddin er-Râzî, Âmidî ve İbnü'l-Hâcib gibi usûlcülerin eserlerinde de örneğine bol miktarda rastlanabilecek yoğunluktadır.²⁰⁸

Meselelerin ortaya konulduğu sınırlılığa gelince Sadrüşşerîa'nın, Pezdevî'nin yer verdiği örnek ve izahlarda bir ihtisara gittiği anlaşılmalıdır. Mesela her iki eserde de hâsın hükmü bağlamında ihtilaflı olan konulara yer verilmekte ve bunlar, hâs lafzın kat'î olması merkezli izahlarla Hanefîlerin tercihlerindeki isabete bağlanmaktadır. Bu bağlamda Pezdevî sırasıyla şu konulara yer verir: Kur' lafzının anlamı hayız mıdır tuhur mu; ta'dîl-i erkân farz mıdır değil mi; tavafta abdest şart mıdır; abdestte niyet, muvâlât şartı aranır mı; üç talakla ayrılmış eşlerin birbirine helal olabilmelerinin delili; muhâlea sonrasında bir kez daha boşama olabilir mi; müfevvisa kadının mehr-i misli ne zaman hak edeceği; mehir belirleme yetkisinin kime ait olduğu; çalınan malın dokunulmazlık vasfını kaldıran delilin ne olduğu.²⁰⁹

²⁰⁵ Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-uşûl*, 1: 77-80.

²⁰⁶ Konuya dair ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir: Abdülvehhâb b. Hüseyin el-Âmidî, *Şerhu Abdülvehhâb 'ale'l-Velediyye* (Mısır: Mektebetü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1380/1961), 35-61; Tehânevî, *Keşşâf*, 1: 497-498, 680-681; Abdülmelik b. Abdülvehhâb, *Kemâlü'l-muhâzara fi adâbi'l-bahş ve'l-münâzara* (Mısır: Matbaa-i Hayriye, 1306), 27-32; Şankîî, *Âdâbü'l-bahş*, 146-170.

²⁰⁷ Taksim ile tarif yapılması hakkında bk. Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *Da'vâbitü'l-ma'rife ve uşûlül-istidlâl ve'l-münâzara*, 9. Bs (Dımaşk: Darü'l-kalem, 1429/2008), 62, 66-67. Bu tarif türünün nâkıs resmî tanım olduğuna dair bir görüş hakkında bk. İsmail b. Mustafa Gelenbevî, *Burhân* (Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1310), 13.

²⁰⁸ Bilhassa Fahreddin er-Râzî'nin bu husustaki öncülüğü ve usul yazımının mahiyeti hakkında bk. Tuncay Başoğlu, *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi*, 2. Bs (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 63-75.

²⁰⁹ Pezdevî, *Uşûl*, 107-118.

Sadrüşşerîa ise bunlardan sadece “kur’ lafzının anlamı hayız mıdır tuhur mu; muhâlea sonrasında bir kez daha boşama olabilir mi; müfevv i-za kadının mehr-i misli ne zaman hak edeceği; mehir belirleme yetkisinin kime ait olduğu” meselelerine yer verir.²¹⁰ Şerhte ise bu tavrını açıklayan Sadrüşşerîa, Pezdevî’nin bu konuya dair başka örnekler verdiğiinden bahseder ancak bunların bir kısmını nesih konusunda ele alacağını iki tanesine ise metni uzatmama adına hiç yer vermeyeceğini söyler.²¹¹ Yine o, tardî illetleri def’ konusuna dair örnekleri aynı gerekçeyle sınırlandırır.²¹² Teftâzânî bu tavrı, Sadrüşşerîa’nın Pezdevî’yi eksen aldığı ve onun yer verdiği örnekleri, meselenin özünü fîrû fıkhı kaydırmak olarak değerlendirildiğiyle yorumlar.²¹³ Nitekim Sadrüşşerîa’nın aynı yöntemi, konuları ele alıp izah ederken eserin genelinde kullandığı görülmektedir.

Sonuç

Fıkıh usûlü ilminin gelişime dair bir fikir verebilecek bu çalışma, Hanefî usulcülerinden Sadrüşşerîa’nın Ebü’l-Usr el-Pezdevî’ye ait usul eserini güncelleme iddiasına odaklanmıştır. Bu bağlamda gerek yazarın kendisi ve gerek şârih Teftâzânî’nin izahlarından hareketle bazı meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu meselelerden hareketle ilgili güncelleme işleminin *niçin ve nasıl* yapıldığı sorularına cevap aramak anlamlı olacaktır.

Yazarın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere böyle bir işlemin yapılma sebebi, alanında önemli bir eser üzerinden usul birikiminin yaşanan çağa takdimidir. Zira aradan birkaç asır geçmiş ve bu esnada, mevcut müktesebatın muhataba aktarım şekil ve metodu yönüyle bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu noktada belirleyici unsur, mantık ilmidir. Nitekim Sadrüşşerîa’nın yaptığı tasarruflarda bu ilmin verilerinin dikkate alınmasıyla yorumlanabilecek pek çok örnek bu neticeyi doğurmaktadır. Tercih edilen eser ise Hanefî birikimi yansıtmadaki başarısıyla Fahrüslâm el-Pezdevî’nin *Uşûlü’l-Pezdevî* adlı çalışmasıdır.

Bunun nasıl yapıldığına gelince burada belli başlı noktalar öne çıkmaktadır. Eserin genel yapısına bakıldığında öne çıkan hususlar, *mu-kaddime* eklenmesi ve bunun mahiyetinin kendi dönemine uygun bir içerikle hazırlanmasıdır. Mantık ilminin baskın unsur olduğu bu kısım, ese-

²¹⁰ Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1: 83-89.

²¹¹ Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, 1: 89-90.

²¹² Sadrüşşerîa, *Tenkihü’l-uşûl*, 2: 221.

²¹³ Bk. Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2: 221.

rin deliller ve ahkâm şeklinde ikili tasnifinin de teorik zeminini aynı ilimden hareketle ortaya koymaktadır. Ahkâm konusunun, temel mevzu olarak ve müstakil bir şekilde ele alınışı da öne çıkan bir başka husustur. Alt başlıklardaki tasarruflara gelince sınırlı da olsa yeni konuların ilave edilmesi; dağınık bir şekilde duran ancak birbiriyle doğrudan irtibatlı olan meselelerin bir araya getirilmesi, böylece metinsel bütünlüğün tesisi öne çıkan düzenlemelerdir.

Yapılan tanımlar açısından bakılınca eksik tanımların ilavesi ve mevcut tanımların, mantık ilmi merkezli yeniden düzenlenmesi dikkat çeker. Benzer husus delillerdirme için de söz konusudur. Burada da özellikle istikrâ yönteminin kullanımı, devre düşmemeye dikkat edilmesi, ihtiyaç miktarıyla yetinilmesi, ortaya konulan delilin mahiyetini ifade şekli yönlerinden farklılıklar öne çıkar. Konuların takdiminde ise önce kavramsal çerçevenin sunumu, akabinde de ilgili meselelerin taksim yöntemiyle tespit edilip delillendirilmesi bir farklılık olarak baskın örnekleri barındırır.

Temas edilmesi gereken bir husus da Fahreddin er-Râzî ile İbnü'l-Hâcib'in etkisidir. Burada yazım tarzı noktasında Râzî'nin etkisi barizdir. Yine mukaddime ve mahiyeti, bazı konuların ele alınacağı bağlam, yer yer de muhalif görüş sahibi olarak ilgili yazarların dikkate alındığı söylenebilir.

Ezcümle ilgili çalışmasıyla Sadrüşşerîa, geleneğin sürdürülebilirliği noktasında dikkate değer bir çalışma ortaya koymuştur. Bu sebeple de fıkıh usûlü tarihi açısından üzerinde daha fazla durulmayı hak ettiği; bu çalışması etrafında oluşan edebiyat üzerinden zaman ve mekân faktörü dikkate alınarak ne tür kırılmaların olduğu; onun tasarruflarının gelenekte ne tür etkiler doğurduğu ve yeni bir güncelleme işlemine kaynaklık teşkil edip etmediği gibi problemler araştırılmayı beklemektedir.

Kaynakça

- Abdülmelik b. Abdülvehhâb. *Kemâlü'l-muhâzara fî adâbî'l-bahs ve'l-münâzara*. Mısır: Matbaa-i Hayriye, 1306.
- Âmidî, Abdülvehhâb b. Hüseyin. *Şerhu Abdilvehhâb 'ale'l-Velediyye*. Mısır: Mektebetü ve matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1380/1961.

- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed. *el-İhkâm fi uşûli'l-ahkâm*. Thk. Abdürrezzâk 'Afîfî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru's-Samî'î, 1424/2003.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *et-Taqrîr li Uşûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. Thk. Abdüsselâm Subhî Hâmid. 8 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-evkâf ve'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Basrî, Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyn. *el-Mu'temed fi uşuli'l-fık̄h*. Thk. Halil Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Başoğlu, Tuncay. *Fık̄h Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi*. 2. Bs. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Bedir, Murteza. *Fık̄h, Mezhep ve Sünnet (Hanefi Fık̄h Teorisinde Peygamber'in Otoritesi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Bedir, Murteza. *The Early Development of Hanafî Uşûl al-Fiqh*. Doktora Tezi, The University of Manchester, 1999.
- Bedir, Murteza - Koca, Ferhat. "Pezdevî, Ebü'l-Usr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 264-266. TDV Yayınları, 2007.
- 220 Bekdemir, Sezayi. *Orta Asya'da Hanefîliğin gelişimi Sadriüşşeria Ubeydullah OMÜİFD b. Mes'ud*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Boynukalın, Mehmet. *Fık̄h Usulü Alimleri ve Eserleri (III-XIII. Hicri Yüzyıl)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.
- Boynukalın, Mehmet. "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (I) Usûlü'l-Pezdevî ve Hanefî Usûlündeki Yeri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 30 (2017): 487-526.
- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'an Uşûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Fuşûl fi'l-uşûl*. Thk. Muhammed Muhammed Tâmir. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1420/200.
- Çiftçi, Şaban. "Hadis Eğitiminde Usul-Pratik Bütünlüğü 'Muaz Hadisi' Örneği". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/2 (29 Ocak 2015): 55-64.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü uşûli'l-fık̄h ve tahdîdü edilleti'ş-şer'*. Nşr. Abdürrahîm Ya'kûb. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1430/2009.

- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Maḥşûl fî 'ilmi uşûli'l-fıkh*. Ed. Tâha Câbir Feyyâz Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*. Thk. İbrâhim Muhammed Ramazân. Beyrut: Dârü'l-Erkâm bin Ebi'l-Erkâm, ts.
- Gelenbevî, İsmail b. Mustafa. *Burhân*. Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1310.
- Habbâzî, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed. *el-Muğnî fî uşûli'l-fıkh*. Ed. Muhammed Mazhar Bekâ. Mekke: Câmîiatu Ummi'l-Kurâ, 1403/1983.
- Habenneke el-Meydânî, Abdurrahman Hasan. *Ḍavâbitü'l-ma'rife ve uşûlü'l-istidlâl ve'l-münâzara*. 9. Bs. Dımaşk: Darü'l-kalem, 1429/2008.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Ya'reb, 1425/2004.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *Ravzatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir fî uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. Nşr. Şa'bân Muhammed İsmâil. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419/1998.
- İbn Melek, İzzeddin Abdüllatif b. Abdülazîz. *Şerhu Menârî'l-envâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *Muhtaşaru Müntehe's-sûl ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*. 2 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1427/2006.
- İbnü's-Sââtî, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî. *Nihayetü'l-vüşûl 'ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Nşr. İbrâhim Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Kâkî, Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed. *Câmi'ü'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*. Thk. Fazlurrahmân Abdülgafûr Afkânî. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1418/1997.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân. *Nefâ'isü'l-uşûl fî şerhi'l-Maḥsûl*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali M. Muavvez. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1418/1997.

- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. Thk. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Kefevî, Mahmûd b. Süleyman el-Hanefî. *Ketâibu a'lâmî'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*. 1041: 1a-414b. Râgıp Paşa Kütüphanesi.
- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1996.
- Köksal, Asım Cüneyd. "İslâm Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlâkîliği Meselesi -Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş-". *İslam Araştırmaları Dergisi*. 24 (2012): 1-43.
- Kurban, Yasin. *Gelenek ve Gelecek Sürecinde Sadrüşşerîa*. Erzurum: Eser Matbaası, 2012.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. *Fuşûlü'l-bedâyi' fi usûlü'ş-şerâyi'*. 2 Cilt. İstanbul: Şeyh Yahyâ Efendi Matbaası, 1289.
- 222 Na'imî, Sâlih Muhammed Sâlih Muhammed. *Şadrüşşerîa ve menhecühû fi OMÜİFD kitâbihi't-Tavzîh fi hallî gavâmizi't-Tenkîh*. Doktora Tezi, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn. *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-muşannif 'ale'l-Menâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Nesefî, Necmüddîn Ömer b. Muhammed. *el-Şand fi zikri 'ulemâi Semerkand*. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1412/1991.
- Özel, Ahmet. *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. 4. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.
- Özen, Şükrü. "Sadrüşşerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 427-431. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Özen, Şükrü. "Tenkîhu'l-usûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 454-458. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed. *Uşûlü'l-Pezdevî*. Thk. Saîd Bekdâş. 2. Bs. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1437/2016.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*. Thk. M. Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *Tenkîhu'l-usûl*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998.

- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-uķûl*. Ed. Muhammed Zeki Abdülber. Katar: Metâbiu'd-Devha'l-hadîse, 1404/1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Uşûlü's-Serahsî*. Nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1425-1426/2005.
- Siġnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali. *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Şankîî, Muhammedülemîn b. Muhammed. *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara*. Thk. Suûd b. Abdilazîz. b.y.: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn. *et-Telvîh ilâ keşfi haķâiki't-Tenķîh*. Thk. M. Adnân Dervîş. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 1419/1998.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu ıstulâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. Thk. Refik el-Acem. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Ümütli, Mehmet. *Sadrüşşerîa'nın Usul Anlayışı ve Hanefi Usul Geleneğindeki Yeri*. Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018.
- Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd. *Bezlü'n-nażar fi'l-uşûl*. Ed. Muhammed Zeki Abdülber. Kahire: Mektebetu Dârü't-türâs, 1412/1992.
- Yıġın, Adem. *Fukaha Metoduna Göre Yazılan Fıkıh Usulü Eserlerinin Temel Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Yıldırım, İlyas. *Fıkıh Usulü Mantık İlişkisi –Molla Fenârî Örneği*. Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

